

Aleksandra Lipińska

Symposium Adriaen de Vries, Stadthagen 16-18 kwietnia 2008 r.

Wkrótce upłyne 10 lat od czasu, kiedy seria wielkich wystaw w Rijksmuseum w Amsterdamie, Nationalmuseum w Sztokholmie i J. Paul Getty Museum w Los Angeles oraz Maximilianmuseum w Augsburgu¹ przyczyniła się do przyznania Adriaenowi de Vriesowi (1556–1626) należnego mu miejsca wśród wirtuozów brązu epoki nowożytnej². Zaslugą tych wystaw i towarzyszących im publikacji, będących plonem długoletnich badań było, nie tylko ustalenie listy dzieł wywodzącego się z Hagi artysty, którego talent ukształtował się we Florencji pod opieką rodaka – Giovanniego da Bologna, by następnie rozkwitnąć w pełni w sprzyjającej atmosferze praskiego dworu Rudolfa II. Wiele uwagi poświęcono również procesowi powstawania rzeźby w brązie od etapu rysunku koncepcyjnego³, przez zmagania z trudną, na nowo odkrywaną w XVI w. techniką odlewu na wosk tracony, po etap wykańczania szlachetnej powierzchni⁴. Przy tej okazji zwrócono też uwagę na problemy konserwatorskie, które nasiliły się w związku ze wzrostem zanieczyszczeń w XX w.

Wystawy i publikacje spełniają w pełni swe zadanie, kiedy uda im się wzbudzić zainteresowanie niedocenianym dotąd w pełni artystą nie tylko wśród specjalistów, ale też lokalnych społeczności, które są dysponentami jego dzieł. Przykładem takiego pozytywnego odzewu było zorganizowane przez Schaumburger Landschaft i Förderverein Renaissance Stadthagen w dniach 16-18 kwietnia 2008 r. w Stadthagen sympozjum poświęcone Adriaenowi de Vriesowi. Stadthagen, niewielkie miasto w Gór-

Plakat sympozjum Adriaen de Vries 2008

¹ *Adriaen de Vries 1556–1626: Imperial sculptor*, Rijksmuseum, Amsterdam, 12.12.1998–14.03.1999; Nationalmuseum, Stockholm, 15. 04–29. 08. 1999; J. Paul Getty Museum, Los Angeles, 12.10.1999–9.01.2000. Katalog o tym samym tytule, wydany pod redakcją Fritsa Scholtena, ukazał się w trzech wersjach językowych: niderlandzkiej, angielskiej i szwedzkiej. Wystawa w Augsburgu zatytułowana została: *Adriaen de Vries: 1556 – 1626; Augsburgs Glanz – Europas Ruhm*, Maximilianmuseum Augsburg 11.03.–12.06.2000. Katalog pod tym samym tytułem wydany został pod redakcją Björna R. Kommera.

² Lars Olof Larsson, *Adriaen de Vries, a history of his reputation*, [w:] *Adriaen de Vries 1556–1626: Imperial sculptor*, s. 90–100.

³ Zob. np. artykuły: Larsa Olofa Larssona, *Imitatio and aemulatio: Adriaen de Vries and classical sculpture*; Thomasa DaCosty Kaufmanna, *The drawings of Adriaen de Vries and their place in the history of sculptor's drawings*, [w:] *Ibidem*, s. 52–58, 84–89.

⁴ Francesca G. Bewer, „Kunststück von gegossenem Metall”: *Adriaen de Vries's bronze technique*; Uwe Heithorn, *Colour and lustre: The surfaces of Adriaen de Vries's bronzes*, [w:] *Ibidem*, s. 64–83.

nej Saksonii, niegdyś siedziba książąt holsztyńsko-lüneburskich może się bowiem poszczycić jednym z najwspanialszych dzieł de Vriesa: mauzoleum wzniesionym w latach 1608–1627 przy kościele św. Marcina z inicjatywy hrabiego, a później księcia Ernsta zu Holstein-Lüneburg (1569–1622)⁵. Trwające tu od wielu lat prace konserwatorskie polegały dotąd na zabezpieczeniu budowli i restauracji wystroju architektonicznego mauzoleum. Obecnie doprowadzone one zostały do etapu, kiedy trzeba będzie zdecydować, jakie działania podjąć względem brązów de Vriesa. To właśnie chęć przedyskutowania tego problemu w gronie specjalistów skłoniła organizatorów sympozjum do zaproszenia do Stadthagen ponad stu specjalistów (konserwatorów, historyków sztuki, muzealników i historyków) z ośmiu krajów.

Sympozjum rozpoczęło się od wspólnego zwiedzania mauzoleum książęcego w Stadthagen oraz kościoła miejskiego w Bückebergu, w którym znajduje się kolejne wyjątkowe dzieło Adriaena de Vriesa, zamówiona również przez księcia Ernsta chrzcielnica (1613–1615). Dzięki temu, że konferencja odbywała się pod patronatem księcia Alexandra zu Schaumburg-Lippe, podczas uroczystości otwarcia w zamku Bückeberg uczestnicy mieli możliwość zwiedzenia historycznych wnętrz rezydencji, wśród których na szczególną uwagę zasługuje manierystyczna Sala Złota z jej wyjątkową dekoracją snycerską.

Abstrahując od układu programu konferencji, którym zdawały się rządzić bardziej względy kurtuazji wobec zasłużonych badaczy niż kwestie merytoryczne, zaprezentowane podczas dwóch dni referaty można by podzielić na następujące główne grupy: wystąpienia relacjonujące historię powstania wybranych dzieł i podejmujące problem interpretacji ich treści, referaty poświęcone zagadnieniom technologii odlewu w brązie i jego konserwacji oraz komunikaty prezentujące dotąd nieznanne lub ponownie odnalezione dzieła de Vriesa.

Do pierwszej grupy należały wystąpienia Dorothei Diemer (Uniwersytet Augsburski), w których współorganizatorka sympozjum i zasłużona monografistka Huberta Gerharda⁶ przedstawiła historię wznoszenia mauzoleum w Stadthagen oraz wątpli-

Adriaen de Vries, Figura żołnierza, fragment grupy rzeźbiarskiej Zmartwychwstania, 1608-1627, Mauzoleum Ernsta zu Holstein-Lüneburg przy kościele św. Marcina w Stadthagen (fot. Aleksandra Lipińska)

wości związane z autorstwem zachowanego projektu pomnika, przypisywanego wcześniej Sebastiano-wi Waltherowi lub Giovanniemu Marii Nosseniemu. W drugim dniu obrad Dorothea Diemer omówiła historię wznoszenia kościoła miejskiego w Bückebergu, przypisując jego koncepcję architektoniczną również Nosseniemu, wywodzącemu się z Lugano architektowi, rzeźbiarzowi i artystycznemu przedsiębiorcy czynnemu na dworze w Dreźnie⁷. Zbliżony charakter miało wystąpienie Larsa Olafa Larssona, który przypomniał okoliczności zamówienia w warsztacie de Vriesa chrzcielnicy dla kościoła miejskie-

⁵ Lars Olof Larsson, *Adriaen de Vries in Schaumburg. Die Werke für Fürst zu Holstein-Schaumburg 1613-1621*, Verlag Gerd Hatje 1998.

⁶ Dorothea Diemer, *Hubert Gerhard und Carlo di Cesare del Palagio: Bronzeplastiker der Spätrenaissance*, Berlin 2004, 2 t.

⁷ Walther Mackowsky, *Giovanni Maria Nosseni und die Renaissance in Sachsen*, Beiträge zur Bauwissenschaft 4, Berlin 1904; Monika Meine-Schawe, *Die Grablage der Wettiner im Dom zu Freiberg. Die Umgestaltung des Domchores durch Giovanni Maria Nosseni 1585-1694*, Diss. Göttingen 1989, München 1992.

go w Bückeburgu oraz przedstawił dogłębną analizę treści tego wybitnego dzieła.

Również referat Fritsa Scholtena (Rijksmuseum, Amsterdam) poświęcony był zagadnieniom wzorów, treści i interpretacji, tym razem jednak w odniesieniu do mauzoleum w Stadthagen. Po zaprezentowaniu krótkiego przeglądu tradycji przedstawienia Zmartwychwstania w powiązaniu z funkcją sepulkralną dzieła, Scholten skupił się na frapującym wielu badaczy problemie wzorców oraz znaczenia wyjątkowego planu, na jakim wzniesione zostało mauzoleum. Jeśli bowiem dla formy wyodrębnionego z budowli kościelnej centralnego mauzoleum możemy wskazać niezliczone wzory, poczynając od epoki antyku, a kończąc na Capella dei Principi przy kościele San Lorenzo we Florencji czy mauzoleum Walezjuszy przy katedrze St. Denis, to jego siedmioboczny plan nie ma już precedensów. Scholten nawiązał więc w swoim wystąpieniu do wcześniejszej interpretacji Marie Theres Suermann, która przyczyn sięgnięcia po tak nietypowy plan upatrywała w kontaktach księcia Ernsta z kręgiem Różokrzyżowców⁸. Z taką interpretacją planu mauzoleum w Stadthagen stanowczo nie zgodziła się podczas dyskusji Dorothea Diemer, natomiast Lars Olof Larsson stwierdził, że nie jest konieczne poszukiwanie hermetycznego uzasadnienia dla takiej formy, gdyż mogła ona wynikać z czysto praktycznych względów. Siedmioboczny plan mauzoleum pozwala bowiem osobie wchodzącej do wnętrza widzieć jednocześnie wszystkie najważniejsze elementy dzieła: grupę rzeźbiarską Zmartwychwstania – stanowiącą jego kompozycyjny i ideowy punkt centralny, reliefowy wizerunek księcia Ernesta na cokole sarkofagu oraz obie tablice epitafijne ku czci jego rodziców, umieszczone na przeciwległych do wejścia ścianach. Wydaje się jednak, że to z pewnością poprawne praktyczne uzasadnienie nie musi wykluczać interpretacji zaproponowanej przez Scholtena. Książę Ernst, erudyta, który wiele czasu spędził na dworze Rudolfa II w Pradze, gdzie (podobnie jak na dworze swego sąsiada Maurycego Uczonego w Kassel) miał szansę zetknąć się z kręgami intelektualnymi zafascynowanymi mariażem myśli hermetycznej, alchemii i chrześcijaństwa, mógł istotnie wpłynąć na for-

mę mauzoleum, któremu ostateczny kształt nadał Giovanni Maria Nosseni. Jeśli nawet nie dysponujemy źródłami, które potwierdzałyby takie fascynacje księcia (z natury zainteresowań hermetycznych wynika niejako, że nie anonsuje się ich publicznie), wydaje się, że grzechem byłoby nie podjąć wyzwania, jakie rzuca wyjątkowa forma mauzoleum, które – jak wszystkie wybitne dzieła sztuki – inspirowało do formułowania różnorodnych interpretacji.

Jedną z nich, uwzględniającą potencjał znaczeniowy materiału, miał zaprezentować podczas sympozjum Sven Hauschke, autor najnowszej monografii warsztatu Vischerów⁹. Jednak referent, być może obawiając się, że nie jest w stanie dodać nic nowego do dobrze przebadanego problemu ikonologii brązu w epoce nowożytnej¹⁰, więcej uwagi poświęcił poszukiwaniu wzorców dla monumentu w Stadthagen pośród włoskich pomników publicznych odlanych z brązu (np. pomnik arcyksięcia Ferdynanda II Medyceusza w Livorno).

W bloku referatów technologiczno-konserwatorskich najważniejszym było wystąpienie Jane Bassett z J. Paul Getty Museum w Los Angeles. Jej mająca się ukazać w sierpniu 2008 r. książka „The Craftsman Revealed. Adriaen de Vries, Sculptor in Bronze”, podsumowująca 10 lat badań nad techniką odlewu w brązie haskiego rzeźbiarza, stała się jednym z głównych impulsów organizacji sympozjum w Stadthagen. Bassett scharakteryzowała na konkretnych przykładach dwie główne odmiany techniki odlewu na wosk tracony, jakimi posługiwał się de Vries: technikę odlewu bezpośredniego i pośredniego (stosowanego przez artystę częściej w przypadku rzeźb mniejszych rozmiarów). Zaprezentowała również rekonstrukcję kolejnych etapów pracy de Vriesa oraz wyniki analizy składu używanych przez niego stopów, uzyskane za pomocą metody nieingerencyjnej. Znajomość preferowanego przez rzeźbiarza składu stopu brązu (w przypadku de Vriesa to: 94-85% miedzi, 5-14% cyny, < 1% cynku, < 1% ołowiu) to we współczesnych badaniach atrybucyjnych niezwykle ważna wskazówka, pozwalająca niejednokrotnie rozstrzygnąć wątpliwości historyków sztuki. Z tego względu książka Jane

⁸ Marie-Theres Suermann, *Das Mausoleum des Fürsten Ernst zu Holstein-Schaumburg in Stadthagen*, Berlin 1984.

⁹ Sven Hauschke, *Die Grabdenkmäler der Nürnberger Vischer-Werkstatt (1453-1544)*, Petersberg 2005.

¹⁰ Edgar Lein, *Ars aeraria. Die Kunst des Bronze gießens und die Bedeutung von Bronze in der florentinischen Renaissance*, Mainz 2004 (tam wcześniejsza literatura).

Basset może się okazać kolejnym ważnym wydarzeniem w badaniach nad Adriaenem de Vriesem.

Wątek problemów konserwatorskich związanych z dziełami de Vriesa kontynuowała w drugim dniu obrad Kerstin Brendel (Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Monachium), która zaprezentowała wyniki badań nad stanem zachowania powierzchni brązów Niderlandczyka, które częściowo opublikowane zostały już w katalogu wystawy augsburskiej¹¹. Na problem ten zwracali już uwagę nie tylko konserwatorzy¹², podkreślając zarówno konieczność zabezpieczenia powierzchni brązów przed dalszą korozją, jak i postulując przywrócenie dziełom de Vriesa tych walorów, za jakie były one szczególnie cenione w momencie powstania. Brązy tego artysty (podobnie jak jego nauczyciela Giambolognii) ceniono bowiem na europejskich dworach nie tylko za pełną sztukę i elegancję kompozycję grup plastycznych i technologiczną doskonałość odlewu, który nie zdradzał żadnych trudów skomplikowanego rzemiosła giserów, ale też ze względu na piękno opracowania powierzchni uzyskane przez czyszczenie oraz polerowanie i werniksowanie w celu uzyskania złoto-brązowego blasku. To właśnie ten walor brązów najszybciej ulegał zniszczeniu. Po brąz sięgano od stuleci ze względu na jego prestiż, mający podstawy w sięgającej antyku tradycji wykorzystywania tego materiału w najważniejszych publicznych monumentach kręgu kultury europejskiej. Jednak „monumenty ze spiżu”, nawet te wykonane przez mistrzów najbieglej dobierających składniki stopu i przechowywane w korzystnych warunkach, od samego początku ulegały procesowi korozji, stopniowego niszczenia powierzchni. Okazuje się jednak, że stan dzieł, które przetrwały stulecia we względnie dobrej kondycji, zaczął się dramatycznie pogarszać w związku z zanieczyszczeniami emitowanymi przez człowieka w ciągu ostatniego stulecia. W związku z tym wiele rzeźb, które od wieków zdobiły miejsca publiczne, musi być obecnie poddawana specjalnym zabiegom albo wręcz zastępowana replikami.

Konserwatorzy bawarscy mają szczególne powody, by temu problemowi poświęcać wiele uwagi, ponieważ to właśnie Augsburg może się szczycić największą liczbą dzieł de Vriesa w przestrzeni pub-

licznej (fontanny: Merkurego, Herkulesa, Młodzieńca z muszlą). Kerstin Brendel zrelacjonowała, w jaki sposób przeprowadza się obecnie badania nad stopniem zniszczenia powierzchni brązów i jakie metody stosowane są w celu zabezpieczenia oraz przywrócenia tym rzeźbom walorów estetycznych. Generalna konkluzja wystąpienia brzmiała, że w większości przypadków nie należy usuwać produktów korozji stopu z powierzchni brązu, a jedynie zabezpieczyć ją przed dostępem dalszych czynników niszczących przez zastosowanie wosku mikrokrystalicznego. Środek ten, aplikowany na ciepło, stanowi nie tylko zabezpieczenie, ale wielokrotnie poprawia walory wizualne rzeźb, przywracając im może nie pierwotny, ale znacznie lepszy wygląd.

Uzupełnieniem omawianej grupy wystąpień był referat Dimitriosia Zirkosa z Museo del Bargello we Florencji, oparty na dogłębnych studiach archiwalnych. Był on poświęcony środowisku rzeźbiarzy i giserów, którzy pracowali we Florencji, w czasie kiedy Adriaen de Vries kształcił się tam pod boki Giambolognii. To historyczne studium może posłużyć poszerzeniu naszej wiedzy o źródłach doświadczeń technicznych i artystycznych de Vriesa.

Konferencja w Stadhagen była również okazją do przedstawienia dotąd nieznanymi i ponownie odnalezionymi dzieł de Vriesa lub jego kręgu. Eliška Fučíková, nestorka badań nad sztuką dworu Rudolfa II, zaprezentowała odnalezioną niedawno w ogrodzie zamku Karlova Koruna w Chlumcu nad Cidliną rzeźbę Merkurego. Rzeźbę tę, którą charakteryzuje nieco mniejsza staranność w opracowaniu detalu i powierzchni niż ta, którą znamy z dzieł samego mistrza, uznać można zapewne za odlew wykonany przez jednego ze współpracowników de Vriesa krótko po jego śmierci, na podstawie autorskiego modelu. Dzieło pokazane przez Fučíkovą jest doskonałym przykładem tego, jak godna rozpowszechnienia i niestety rzadka jest postawa zaprezentowana przez instytucje w Stadhagen, odpowiedzialne za dzieła de Vriesa, które przed podjęciem działań konserwatorskich zwróciły się o radę do specjalistów. Nie uczynił tego prywatny właściciel zamku Karlova Koruna, który odnalezioną w złym stanie rzeźbę nie oddał w ręce konserwatorów-specjalistów i zlecił jej pozłocenie (sądząc po efekcie, zapewne

¹¹ Kerstin Brendel, Martin Mach, *Bronzen, Wind und Wetter. Über Korrosiverhalten und die Restaurierung der Augsburger Brunen*, [w:] *Augsburgs Glanz – Europas Ruhm*, s.147–158.

¹² Heitchohn, *op. cit.*

galwaniczne), co na trwałe obniżyło wartość dzieła.

Symposium w Stadthagen miało również swoje sensacje. Za pierwszą z nich uznać należy zaprezentowanie przez Gode Krämera (Augsburg) nieznanego rysunku projektowego do augsburskiej figury Merkurego, odnalezionej w zbiorach książęcych Waldburg-Wolfegg. Drugą było wystąpienie dyrektora Herzog Anton Ulrich-Museum w Brunshwiku Jochena Luckhardta, który oficjalnie poinformował o odzyskaniu przez muzeum zaginionej od 1945 r. statuetki, przedstawiającej portret konny księcia Henryka Juliusza brunshwickiego. Luckhardt przypomniał historię zabytku, omówił jego stan zachowania, jednocześnie odmawiając udzielenia wszelkich informacji na temat sposobu odzyskania dzieła.

Problem skomplikowanych dzieł i funkcjonowania dzieł de Vriesa w prywatnych i muzealnych kolekcjach poruszył również Volker Krahn z Bode-Museum w Berlinie. Jego referat dotyczył historii kontrowersyjnej sprzedaży dwóch grup rzeźbiarskich (Wenus i Adonis oraz Porwanie Prozerpiny, 1621), umieszczonych pierwotnie na balustradzie mostu prowadzącego do rezydencji księcia zu Schaumburg-Lippe w Bückeburgu. W 1935 r. w związku z problemami finansowymi rodzina książęca zdecydowała się sprzedać część swoich zbiorów artystycznych, w tym owe dwie brązowe rzeźby de Vriesa, co spotkało się ze sprzeciwem społeczności

lokalnej, która nie poczuła się usatysfakcjonowana ustawieniem na miejscu pierwotnych rzeźb ich współczesnych replik. Brązy z Bückeburga uległy pewnym zniszczeniom podczas II wojny światowej, jednak obecnie, po konserwacji, zdobią nowo otwartą w 2007 r. ekspozycję Bode-Museum.

Podsumowując, symposium w Stadthagen należy uznać za ważne przede wszystkim z dwóch względów. Po pierwsze, warto powtórzyć, że symposium było bardzo ważną inicjatywą lokalną, służącą nie tylko przedyskutowaniu bieżących problemów konserwatorskich ze specjalistami, ale też zwracającą uwagę mieszkańców regionu na miejscowe dzieła de Vriesa. Po drugie, w sensie merytorycznym szczególnie cenna była prezentacja nowych odkryć i badań, potwierdzając, że wystawy z lat 1998–2000 bynajmniej nie wyczerpały bogactwa problemów związanych z twórczością Adriaena de Vriesa. Tym bardziej należy się cieszyć, że organizatorzy zapowiadają publikację materiałów z symposium już na jesień bieżącego roku.

---

dr Aleksandra Lipińska

Historyk sztuki i niderlandystka, adiunkt w Instytucie Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego. Zajmuje się rzeźbą nowożytną.

Summary

Between 16th and 18th April 2008 the town of Stadthagen (Lower Saxony, Germany) hosted a group of ca. 100 specialists in sculpture on behalf of the symposium dedicated to a great master of mannerist bronze sculpture, Adriaen de Vries (1556–1626). The main aim of the organisers of this meeting (Schaumburger Landschaft and Förderverein Renaissance Stadthagen) was to gather conservators, curators, art historians and historians to discuss the problems of the approaching conservation of the bronze sculptures of the Stadthagen mausoleum of Prince Ernst zu Holstein-Lüneburg, executed by Adriaen de Vries in the years 1618–1620. The conference was an occasion to recall and revise the results of the intensive studies on de Vries, which culminated in the series of the exhibitions in the years 1998–2000 in Amsterdam, Stockholm, Los Angeles and Augsburg. During two days of the proceedings the new results of the technical study on de Vries's bronzes (J. Bassett) have been announced as well as new discovered and regained works of de Vries and his circle have been presented (a preparatory sketch for the Augsburg Mercury figure from the collection of Waldburg-Wolfegg, discovered by G. Krämer; the bronze figure of Mercury in the Castle Karlova Koruna in Chlumec nad Cidlinou, presented by E. Fučíková; a statuette – an equestrian portrait of the prince Heinrich Julius von Braunschweig, which came back to the collection of Herzog Anton Ulrich-Museum in Braunschweig, reported by Jochen Luckhardt). The twelve presented papers are going to be published already in the autumn 2008.